

روش‌های تبلیغی امیرالمومنین (ع) در برخورد با شیعیان
از دیدگاه نهج البلاغه

فاطمه جمالی جغدانی

حوزه علمیه خواهران حضرت زینب سلام الله علیها

چکیده

یکی از مباحثی که در هر زمانی موجب حفظ دین و پاسداری از آن می شود، تبلیغ روش‌مند دین است. امیرالمؤمنین (علیه السلام) به عنوان یک امام معصوم، و همچنین به عنوان حاکم مسلمین در برخورد با شیعیان، از روش‌های مختلفی برای تبلیغ دین، فرهنگ و اخلاق در امور سیاسی اجتماعی یا امور فرهنگی استفاده کرده اند. در این مقاله این روش‌ها با محوریت نهج البلاغه تبیین می شود. این روش‌های گاه در امور فرهنگی مذهبی هستند، گاهی نیز در امور اجتماعی. هدف از این مقاله تبیین این روش‌ها با محوریت کتاب نهج البلاغه است که به روش تحلیلی توصیفی با بهره گیری از منابع کتابخانه ای صورت می گیرد. سؤال اصلی مقاله این است که روش‌های تبلیغی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در برخورد با شیعیان از دیدگاه نهج البلاغه کدام اند؟ آشنایی با روش‌های مختلف ایجابی و همچنین روش‌های سلبی در تبلیغ از نتایج مهمی است که مترتب بر این مقاله هستند.

کلیدواژه : تبلیغ، روش، روش سلبی، نهج البلاغه.

مقدمه

نهج البلاغه کتابی است که در تمام ابعاد اعتقادی، اخلاقی، فرهنگی، سیاسی و غیره برای جامعه مسلمین درسهایی را بیان کرده است و نه تنها در عصر خود، بلکه در عصر حاضر نیست حاوی نکاتی است که می تواند در امور مختلف اجتماعی، فرهنگی و... مورد استفاده قرار گیرد. در این میان، با بررسی در این کتاب شریف به یک سری از روشهای تبلیغی بر می خوریم که امام علی (علیه السلام) در برخورد با شیعیان از آنها استفاده کرده است که در بیانات حضرت و سیره نقل شده از ایشان در نهج البلاغه قابل مطالعه است. هدف از مقاله پیشرو بیان این عوامل است که در بعد ایجابی و سلبی بیان می شود. از آنجایی که این کتاب از ذخائر شیعه است، آشنایی با مضمون آن در تمام ابعاد از مهم ترین بحث های علوم اسلامی به شمار می رود که در عصر حاضر لازم است مورد توجه جامعه اسلامی قرار گیرد.

سؤال محوری در این مقاله این است که امیرالمؤمنین از دیدگاه نهج البلاغه در برخورد با شیعیان در امر تبلیغ از چه روش هایی استفاده کرده است؟ این روش ها کدامند؟

هدف از مقاله پیشرو آشنایی با روشهای تبلیغ با بهره گیری از مضامین عالی نهج البلاغه است که تحت عنوان روش های ایجابی و سلبی در این مقاله صورت می پذیرد.

بحث از روش های تبلیغ بحثی است که تاریخچه آن همزمان با شروع دین است. از صدر اسلام، با ظهور اسلام در مکه مکرمه، قرآن کریم شیوه تبلیغ دین و مواجهه با افراد را بیان کرده است. از آنجایی که بحث در این مقاله بر محور روش های تبلیغی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در برخورد با شیعیان با محوریت نهج البلاغه است، چند مورد از آثاری که در این زمینه تألیف شده است یا اینکه ارتباط نزدیک با موضوع بحث دارد، در این بخش ذکر می شود:

۱. پیام امام، نوشته آیت الله مکارم شیرازی؛ در این اثر، نویسنده شرحی جامع بر کلمات و بیانات امام علی (علیه السلام) را بیان داشته است. در بخش های مختلف این کتاب، در شرح بیانات امام، می توان نکات و روش های تبلیغی که امام در برخورد با شیعیان اعمال کرده اند را مشاهده کرد که در مقاله حاضر از آن بهره گرفته شده است. این اثر در موضوع محل بحث بسیار راهگشا بوده لذا به عنوان یکی از منابع مقاله ما قرار گرفته است.

۲. شرح نهج البلاغه، صبحی صالح؛ این اثر نوشته یکی از علمای اهل سنت است که در این کتاب، بیانات نورانی امام در نهج البلاغه را تشریح کرده است. مراجعه به این کتاب جهت یافتن مطالب مورد بحث این مقاله در دستور کار ما قرار داشته، لذا اثر حاضر یکی از منابع این مقاله است که در بحث روش های تبلیغی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در برخورد با شیعیان می تواند راهگشا باشد.

مفهوم شناسی

در این بخش توضیحاتی در مورد مفاهیم اصلی این مقاله ارائه می شود، سپس مباحث اصلی این مقاله مطرح خواهد شد.

(۱) تبلیغ

در این بخش در مورد مفهوم تبلیغ در لغت و اصطلاح مطالبی بیان می شود. تبلیغ که در اصل واژه ای عربی است، از ماده «بلغ» به معنای رسیدن است که وقتی به باب تفعیل رفته است معنای متعدی یعنی رساندن پیدا کرده است. رسیدن گاهی با توجه به زمان است، گاهی با توجه به یک مکان، گاهی نیز این ماده در مورد مشرف شدن یعنی نزدیک شدن به چیزی به کار می رود نه به معنای رسیدن .^۱

تبلیغ در اصطلاح علوم به معنای رساندن مجموعه ای از اطلاعات به مخاطب به منظور اقناع یا برانگیختن احساسات اوست، که این امر با روش های مختلفی صورت می گیرد و اهداف مختلفی بر آن مترتب می شود .^۲

این واژه در زبان عربی مترادف های زیادی دارد که در قرآن و روایات نیز از آن استفاده شده است، مثلاً کلماتی مثل اعلام، دعوت، اعلان و دعایه از حیث معنا نزدیک به ماده تبلیغ هستند، گرچه بین این واژه ها تفاوت اندک وجود دارد که در کتب لغت مفصل بحث شده است .^۳

این ماده در قرآن کریم بسیار زیاد استعمال شده است که از مهمترین موارد آن آیه تبلیغ است که مربوط به رساندن پیام ولایت امام علی (علیه السلام) به مردم است که توسط رسول خدا (صلی الله علیه وآله) مأمور به تبلیغ آن بود و جریان آن در سوره مائده، آیه ۶۷ آمده است .

۱. راغب اصفهانی، مفردات الفاظ القرآن الکریم، ص ۱۴۴.

۲. خندان، تبلیغ اسلامی و دانش ارتباط اجتماعی، ص ۱۵.

۳. همان، ص ۱۷.

۴. مکارم شیرازی، تفسیر نمونه، ج ۵ ص ۲.

«همانا دوست محمد کسی است که از خدا اطاعت کند هرچند فامیل نباشد، و دشمن او کسی است که خدا را معصیت کند هرچند فامیل باشد».^۱

با این بیان امام به خوبی در برخورد با شیعیان این نکته را آموزش می دهند که با معصیت خدا دلخوش به دوستی با پیامبر یا اهل بیت نباشند، بلکه به دنبال اطاعت از خدا رفته و از معصیت و گناه دست بردارند تا محبوب رسول خدا باشند.

۲-۲) پرهیز از دنیا پرستی

یکی از اموری که در نهج البلاغه همواره مورد تأکید امام است و دوستان و شیعیان خود را از آن برحذر می دارد، توجه بیش از حد به دنیا یا همان دنیاپرستی است که عامل شقاوت انسان است. در موارد زیادی امام از همین شیوه برای هدایت شیعیان به سمت دین استفاده می کنند که برخی از این موارد را در این بخش ذکر می کنیم.

حضرت در این مورد در سفارش به دوستان خود می فرمایند:

«دنیا تنها سرای عبور است و آخرت خانه جاودانه، حال که چنین است از این گذرگاه خود برای محل استقرار خویش (در آخرت)، توشه بگیرید ... و قلوبتان را از دنیا خارج کنید پیش از آنکه بدنهایتان از آن خارج شود، چرا که شما در دنیا آزمایش می شوید و برای غیر آن، آفریده شده اید».^۲

البته این نکته را نباید فراموش کرد که منظور از دنیای مذموم این است که انسان به سراغ آرزوهای دست نیافتنی برود و بیشتر همت خود را صرف دنیا کند، مراد این نیست که به طور کلی از دنیا فاصله بگیرد، به همین خاطر حضرت در وصف زهد در دنیا می فرماید:

«کسی که نسبت به گذشته تأسف نخورد، و نسبت به آینده شاد و سرخوش نباشد، همانا تمام زهد را به دست آورده است».^۳

۱. شریف رضی، نهج البلاغه، ص ۴۸۴.

۲. همان، ص ۱۰۶.

۳. شریف رضی، نهج البلاغه، ترجمه دشتی، ص ۷۳۵.

همچنین حضرت در نامه ۴۵ نهج البلاغه به یکی از شیعیان خود به نام عثمان بن حنیف که در مهمانی اشراف حاضر شده بود، او را از این کار نهی کردند و او را از دنیاپرستی نهی کرده و سفارش کردند که به روش امام در ساده زیستی اقتدا کند. از این مطلب به خوبی فهمیده می شود که یکی از روشهای تبلیغی حضرت در برخورد با شیعیان این بود که آنها را از توجه بیش از حد به دنیا بازداشته و متوجه امور آخرت کند.^۱

۲-۳) پرهیز از افراط و تفریط

یکی دیگر روشهای سلبی که در نهج البلاغه حضرت اتخاذ کرده و همواره آن را به شیعیان و دوستان خود تذکر داده اند، پرهیز از افراط و تفریط است، به این معنا که در امور دینی، امور معیشتی و ... حد وسط را گرفته و از زیاده روی و کوتاهی خودداری شود. این مطلب را می توان در برخورد حضرت با شیعیان و همچنین در کلمات حضرت مشاهده کرد.

در نهج البلاغه آمده است که حضرت به دیدار یکی از دوستان خود به نام علاء به زیاد رفتند، خانه وسیع او را دیدند، علاء از برادرش پیش امام شکایت برد که او دنیا را ترک کرده است، امام دستور دادند تا او را حاضر کنند، وقتی برادر علاء را آوردند، حضرت او را توبیخ کردند و او را از افراط و تفریط در امور زندگی برحذر داشتند، حضرت فرمودند:

«ای دشمنک جان خویش! شیطان سرگردانت کرده، آیا تو به زن و فرزندان رحمت نمی کنی؟ تو می پنداری که خداوند نعمت های پاکیزه اش را حلال کرده، ولی دوست ندارد تو از آنها استفاده کنی؟ تو در برابر خدا کوچک تر از آنی که این گونه با تو رفتار کند».^۲

در این برخورد امام او را از تفریط و کوتاهی در حق خانواده برحذر می دارد و این کار او را شیطانی توصیف می کند. زیرا این شخص با این رفتار هم به خود و هم به خانواده خود ظلم کرده بود، لذا امام او را از این کار نهی کردند. استفاده از این روش یعنی اعتدال در امور و پرهیز

۱. شریف رضی، نهج البلاغه، ترجمه دشتی، ص ۵۵۳.

۲. همان، ص ۴۳۱.

از افراط و تفریط همواره در سیره امامان معصوم ما به عنوان یک روش برای جذب مردم به دین بوده است و مکتب آنها مکتب دوری از افراط و تفریط بوده است .^۱

از اینرو با مراجعه به کلمات امام علی (علیه السلام) هم می بینیم که امام این خصلت یعنی افراط و تفریط در امور زندگی یا دینی را نشانه جهل دانسته و مردم را از آن نهی کرده اند، امام در یکی از حکمتهای نهج البلاغه در این مورد می فرمایند:

« جاهل را جز افراط کننده و تفریط کننده نمی بینی » .^۲

افراط و تفریط یکی از اصول اخلاقی است که باید به آن توجه کرد. در تبلیغ دین نیز این شیوه اهل بیت از جمله امام علی (علیه السلام) بوده است که حتی در امور خوب و کارهای نیک مانند نماز و روزه نیز از افراط و تفریط دوری می کردند و این امر را به عنوان یک روش تبلیغی در بیانان خود لحاظ می کردند .^۳

۱. مکارم شیرازی، پیام امام، ج ۹ ص ۱۱۹.

۲. همان، ج ۱۲ ص ۴۱۹؛ صبحی صالح، نهج البلاغه، ص ۴۷۹.

۳. مکارم شیرازی، پیام امام، ج ۹ ص ۱۱۹.

نتیجه‌گیری

این مقاله با محوریت کتاب نهج البلاغه در مورد روشهای تبلیغی امیرالمؤمنین (علیه السلام) در برخورد با شیعیان، عمده روشهایی که در دو بعد اثباتی و سلبی در این موضوع وجود داشت را مورد تحقیق و بررسی قرار داده است. بعد از بیان مقدماتی در مورد موضوع، در دو فصل روشهای ایجابی و سلبی، موارد مختلفی از روشها ذکر شد.

در قسمت نخست این مقاله، روشهای ایجابی همچون بهره‌گیری از حکمت و برهان عقلی، موعظه، استفاده از اصول روانشناسی، توجه به تبلیغ عملی توضیح داده شد و مطالبی از بیانات و سیره حضرت از نهج البلاغه در هر موردی ذکر شد.

در ادامه، در بخش بعدی این مقاله، در بعد سلبی این موضوع روشهایی چون پرهیز از پارتی‌بازی، پرهیز از دنیاپرستی، پرهیز از افراط و تفریط بیان شد که این نکات نیز با محوریت بیانات و سیره حضرت تبیین گردید.

در مجموع مطالب این مقاله که با روش تحلیلی توصیفی صورت گرفت، جهت آشنایی با روشهای تبلیغی حضرت در برخورد با شیعیان بسیار مفید بود و نتایجی چون آشنایی با سیره و بیانات امام علی (علیه السلام)، و نحوه برخورد با شیعیان در امور مختلف را تبیین کرده است، از این جهت توجه به محتوای مقاله برای دانش پژوهان و اسلام‌شناسان دارای اهمیت خاصی است.

فهرست منابع

قرآن کریم.

نهج البلاغه.

۱. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم، مشهور، ۱۳۷۹.
۲. خندان، محسن، تبليغ اسلامي و دانش ارتباط اجتماعي، چاپ اول، تحقیقات اسلامی، تهران، ۱۳۷۴.ش.
۳. طباطبائی، محمد حسین، ترجمه تفسیر المیزان، ترجمه همدانی، چاپ پنجم، جامعه مدرسين، قم، ۱۳۷۴.ش.
۴. قرائتی، محسن، تفسیر نور، چاپ اول، درسهای از قرآن، تهران، ۱۳۸۸.ش.
۵. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار، چاپ هشتم، صدرا، تهران، ۱۳۸۴.ش.
۶. مکارم شیرازی، ناصر، ترجمه قرآن کریم، چاپ دوم، قم، مدرسه امیرالمومنین ع ، ۱۳۷۳.ش.
۷. همو، ترجمه نهج البلاغه، چاپ دوم، قم، مدرسه امیرالمومنین ع ، ۱۳۸۴.ش.
۸. همو، تفسیر نمونه، چاپ دهم، تهران، دارالکتب الاسلامیه ، ۱۳۷۱.ش.
۹. همو، پیام امام، چاپ اول، تهران، اسلامی ، ۱۳۸۶.ش.
۱۰. ابن ابی الحدید، عبدالحمید، شرح نهج البلاغه، چاپ اول، کتابخانه آیت الله مرعشی، قم، ۱۴۰۴.ق.
۱۱. حرّ عاملی، محمد بن حسن، تفصیل وسائل الشیعه، چاپ اول، قم، آل البيت ، ۱۴۰۹ ق.
۱۲. راغب اصفهانی، حسین، مفردات الفاظ القرآن، چاپ اول، دارالقلم، بیروت، ۱۴۱۲ ق.
۱۳. سید شریف رضی، محمد بن حسین، تحقیق صبحی صالح، نهج البلاغه، چاپ اول، قم، هجرت، ۱۴۱۴.ق.
۱۴. مجلسی، محمد باقر، بحارالانوار، چاپ سوم، بیروت، داراحیاء التراث، ۱۴۰۳ ق. ۳۴. مجلسی.